

TANZİMATTAN SONRA GERÇEKÇİLİĞE DOĞRU *

Yazan : GÜZİN DİNO

Fransız Dili ve Edebiyatı Doçenti

Osmanlı cemiyeti garptan örnekler alarak yaşamaya başladığı zaman, kültürüne bilhassa müracaat ettiği Fransada, *realisme* (gerçekçilik) çeşitli münakaşa ve tepkilere rağmen artık en ileri sanat cereyanı olarak dünyaya eserleriyle kendini kabul ettirmiş bir idrâk ve ifâde nizamına sahip bulunuyordu. Öğretim, kültür ve günlük hayatımızın mefhumları arasında, bâzı sanat mesleklerini ve tasniflerini yanlış veya doğru olarak bize garpten ilk nakledenlerin bu meslek ve tasniflere ne gibi bir mâna verdiklerini, nasıl bir anlayış içinde bunları fikir hayatımıza aksettirdiklerini, bunlar hakkında ne dereceye kadar etraflı ve köklü bir bilgiye sahip olduklarını bilmek, Tanzimat sonrası osmanlı ve türk edebiyatının gelişmesini aydınlatmak bakımından elzemdir.

Realisme derken, 1850 den sonra edebî meslek haline giren, Stendhal, Balzac, Flaubert, Zola gibi yazarların eserlerinde kendini gösteren cereyanı kastediyorum. Bu edebiyat büyük İhtilalle başlayan sosyal gelişmelerin doğurduğu, o sosyal gelişme ve olaylar içinde yetişmiş, kültür imkânlarına sahip yeni bir kitleye hitap eden, devrindeki ilmî, teknik ilerlemelere ayak uydurmuş bir sanat yoludur. Realist dediğimiz bu eserlerin başlıca özellikleri, gayri şahsî olmaları, içinde buldukları devrin tarihî, ictimai, iktisadî olaylarını ele almaları, günlük, basit hadiselere önem vermeleri, o vakite kadar yazılagelen insanın iç dünyasından başka, dış dünyayı da kendilerine konu yapmaları, anket, vesika gibi usullerle çalışmaları ve şekil bakımından, sınırlı kurallardan kaçınarak, gerçeğin, hayatın kurallarına uymaya çalışmalarıdır.

Bu tetkike Namık Kemal'le başlayışım garib gözükebilir. Gerçekten de N. Kemal'den *realisme* konusu etrafında bahsetmek belki iddialıdır : zira, N. Kemal'in yazılarında, bilhassa edebî eserlerinde realist bir cephe aramak pek verimli olmaz ; ne şiirlerinde, ne romanlarında, ne tiyatrosunda, ve bilhassa bunların tekniğinde, aynı devirdeki Fransız realist mesleğinin ifade ve görüş tarzını bulmak mümkün değildir. Bunun için de, burada onun şiir, roman ve piyeslerini inceleyecek değilim. Ancak onun fikir adamı olarak giriştiği mücadelelerin hedef ve istikâmetini göz önünde tutarak *realisme*'e giden yolları hazırlayan mefhum ve sözleri ortaya attığını müşahade etmek mümkündür.

" *Tarzi cedidin zuhurundan beri her fende yazılan kitaplar başka bir vuzuh,*

* Bu yazımız aynı isimle neşredilecek bir denemenin başlangıcıdır.

başka bir fikri hikmet peyda ve hattâ ahab arasında teati olunan kağıtlar bile hulûs namına riyakârlıktan, edeb ve terbiye namına sahte yaltaklıktan kurtularak tercümanı fikir ve lisani vicdan addolunacak bir meziyet hâsıl etmeye başladığı gibi, edebiyatta üç de yeni şube meydana geldi ki biri makalâtı siyasiye, biri roman, biri tiyatrodur.,¹

"...Roman kısmını da nevezuhur addettiğimize taacüp olunmasın. Asarı kadimde İbretnüma gibi, Muhayyelat gibi, Aslı ile Kerem gibi, hikâyeler var idi. Fakat kitaplanei adabımızda mevcut olan bir kaç tercümeden de anlaşılacağı veçhile, romandan maksat güzeran etmemişse bile, güzeranı imkân dahilinde olan bir vakayı, ahlâk ve âdet ve hissiyat ve ihtimalâta müteallik her türlü tafsilâtile beraber tasvir etmektir. Romanlara nadiren mevcudatı ruhaniye karıştırıldığı vardır. Lâkin o türlü hayallere ne fikir ile müracaat olunduğu, meselenin sureti tasvirinden bedahatle meydana çıkar. Halbuki bizim hikâyeler tılsım ile define bulmak, bir yerde denize batıp sonra müellifin hokkasından çıkmak, ah ile yanmak, külünk ile dağ yarmak gibi bütün bütün tabiyat ve hakikatin haricinde birer mevzua müstenit ve sureti tasviri ahlâk ve tafsili âdât ve teşrihi hissiyat gibi şeraiti âdabın kâffesinden mahrum olduğu için, roman değil, koca karı masalı nevindendir. "Hüsni Aşk,, ve "Leylâ ve Mecnun,, kabilinden olan manzumeler de, gerek mevzularına ve gerek sureti tahrirlerine nazaran, âdeta birer tasavvuf risalesidir.,²

Yukardaki sözleriyle N. Kemal "başka bir vuzuh başka bir fikri hikmet,, ve "tercümanı fikir ve lisani vicdan,, derken, eski edebiyata nisbetle daha açık ve daha özlü yeni bir edebiyatı müjdelemek ister ; roman ve tiyatrodan bu fikre bağlı olarak bahsetmesi de özlediği edebiyatı daha açık olarak anlamamıza fırsat veriyor. Eski masallara ve efsanevî hikâyelere karşı koyarak roman hakkında yazdıkları, yürütmek istediği yeni bir edebî cereyanın fikir özelliğini taşımaktadır ve burada realizm meselesinin belki basit fakat kat'î bir özelliğini ifâde etmiş olur: "romandan maksat güzeran etmemişse bile, güzeranı imkân dahilinde olan bir vakayı, ahlâk ve âdet ve hissiyat ve ihtimalâta müteallik her türlü tafsilatiyle beraber tasvir etmektir., Anlaşıyor ki "...bütün bütün tabiat ve hakikat haricinde birer mevzua müstenit,, edebiyata N. Kemal artık razı değildir. Yukarıdaki satırlar, Sorel'in 1627 senelerinde yazdığı "doğru veya doğru olması mümkün şeyler söylememiz gerekiyordu,³ sözlerini ve o devirlerde sahteliğe, acaibliğe, gayritabiliğe kaçan fransız edebî tarzlarına karşı, akla uygun ve onun ölçüsüyle düzenlenmiş bir edebiyat yaratmak isteyen fransız klasisizminin arka arkaya gelen yazar nesillerini hatırlatıyor ; onlar, ister Aristoteles'den ister Descartes'dan gelsin, akıla ve onun aradığı gerçeğe bağlanmak istemişlerdir ; Aristoteles : "Tarihçi olup bitenleri, şair ise olabilecek şeyleri anlatır., der⁴; Decartes'da : "Gerçek

¹ Celâl Mukaddemesi, s. 16, Ebüzziya Matbaası, İstanbul, 1309.

² Aynı eser, s. 17-18.

³ "Il nous fallait dire des choses veritables ou vraisemblables.,,

⁴ Ils (l'historien et le poete) diflerent entre eux par ce fait que l'un raconte ce qui est arrive et l'autre ce qui aurait pu arriver.,, (Art Poetique, Gh. IX, trad. par Voikquin et Capelle. Rasmus. Paris, 1944).

olan bir şeyi, gerçekliğinden emin olmadan kabul etmeyelim., der. Eski Yunanlılardan ve Descartes'dan müllhem olan Fransız klâsiklerinin sözcüsü Boileau : "*Seyirciye hiç bir zaman inanılmayacak bir şey göstermeyin.,*"⁵ der. Boileau'nun estetiğinde hakikat olan güzeldir : "*Hakikattan başka güzel yoktur ; sevilen sadece hakikattir.,*"⁶

Realizmin çok iptidaî ve umumî kurallarını teşkil edebilecek olan bu estetiğe N. Kemal'in uzak olmadığını gösteren birçok sözlerini daha biliyoruz : "*...Edebiyatın esası, hakikate muafakat olarak, bir eserde o şart mevcut olmadıkça teziyat-ı bediîye ve hayalatı şairane ile aksanı edebten madut olabilmesine imkân yoktur.,*"

"...*edebiyatı sahihe taraftarları lisanımıza mubalağanın makbul ve mâkul olan hadlardan tecavüz edip de methul olan gulûv mertebesine vararak, müdrikât-ı beşeriyeyi esasından harap edercesine edebiyat namına bir cihanı vehemiyatın vücuduna meydan verilmemesi arzuyu halis anesindedirler.,*"⁷

Tahribi Harabattaki hâkim fikir de budur ; eski şairlerin teşbihlerinde düştükleri mubalâğayı hakikate uygun göremeyen N. Kemal şöyle der :

*Elvermedi mi Nedim ü Nef'i ?
Şi'rin bize var mı hiç nef'i
En parlağı en büyük yalandır
Bul doğrusunu beni inandır.,*⁸

Gene Harabatın sonlarına doğru Ziya Paşayı : "*mesleki hakayik-i cuyanelerine muggayir.,* diye tenkit eder.

Garbın edebiyat anlayışından, İntibah'ın önsözünde şöyle bahseder : "*Şu kadar var ki Avrupalılar taklit ederken bir şeyin hakikaten taklide şayan olan yerlerini ediyorlar... mantık ve âdaba mütabık gördükleri yerlerini misal-i imtisal etmişler, içlerinde akıldan hariç mubalağa, hiç bir şeye benzemez teşbih görmüşler ise ona ittiba etmemişler, cinas'i lâfî gibi zevzeklikleri de makbul tutmamışlar. Ona binaen biz daima Avrupa lisanlarının edebiyatca gerek intihap ettikleri kavaid-i külliyyeye gerek ihtiyar eyledikleri tarz-ı taklide ta'bi olmak mecburiyetindeyiz. Çünkü gerek o kavaid-i külliye, gerek o tarz-ı taklid Avrupanın avhamı heveskâranesinden çıkma bir takım hayalât değil sırf hakikat ve tamamıyla sevk-i tabiattır.,*"⁹

Baharı Daniş'in ön sözünde de şöyle der : "*Yalnız asar-ı iraniyenin mahsulatından olan mâkul ve makbul bir takım bedaiyi lisanımıza nakletmekle ve hususiyle hükmî ve edebî mevcut olan bir çok küdübü müfidelerini tercüme etmekle bir şey kaybetmez, bilâkis bir çok şey kazanırız demek istiyoruz.,*"¹⁰

N. Kemal vehemiyattan kurtulup, hakikati bulmak için mâkul olmak, mantığa uymak, akıldan hariç olmamak gerektiğini söyler. Bunda da XVII.

⁵ "Jamais au spectateur n'offrez rien d'incroyable (A. P. Ch. III).

⁶ "Rien n'est beau que le vrai : le vrai seul est aimable (Epître IX).

⁷ İrfan Paşa'ya Mektup s. 4, I. ci tabı, İstanbul, 1304, Ebüzziya Matbaası.

⁸ Tahribi Harabat, s. 4-5, İstanbul, 1304, Ebüzziya Matbaası.

⁹ İntibah, Ön söz, s. 7, Akba Kitabevi.

¹⁰ Bahar-ı Daniş, s. 12, Ön söz, İstanbul, Ebüzziya Mat.

yüz yıl estetiğinin kurallarına dönerek Boileau'nun : "*Aklı seviniz,yazılarınız parlaklığını ve değerini daima yalnız ondan alsın.,*"¹¹ dediğini hatırlayalım.

İntibahın ön sözündeki *şevki tabiat* sözleri gene XVII. yüz yıl fransız estetiğinin ilkelerinden birini, Boileau'nun şu sözlerini hatırlatıyor : "*Tabiat (yâni tabii olan şey) tek tetkik konunuz olsun.,*"¹² Tabiat mefhumu XVII. yüz yıl edebiyatında insanın tabiatı (psikolojik) olarak anlaşılır, yoksa insanın dışındaki tabiat olarak değil. Tabiat ile akıl gene bu yüz yılda bir münasebet tesis etmişlerdir. Yâni burada N. Kemal, Boileau'da olduğu gibi, aklın içindeki bir tabiat ve gerçek mefhumuna bağlı kalmıştır. Ancak şunu derhal söylemek lâzımdır ki, N. Kemal'in edebiyatta savunduğu akılcılıkla fransız klasisizminin akılcılığı farklıdır. Fransız klasisizmi Descartes'in akılcılığına dayanan bir felsefenin ışığı altında ve kaidelerini tesbit ettiği ölçülü bir metodu ifade etmiştir. N. Kemal'in, edebî görüşü sistemli ve köklü bir felsefeye dayanmadığı gibi, edebiyatta, hele şekil bakımından, açık bir metodu da yoktur. Bundan başka, klasisizmin ölçücülüğü bilhassa fikir ve estetik sahasında bir metodu geliştirdiği için bu sahada bir çok şekil meselelerinin esasını ayarlayabilmiştir ; meselâ, hakikate uygunluk meselesi bu devirde uzun seneler boyunca tartışılmıştır ; fransızların Aristoteles'i muayyen bir şekilde benimseyip tiyatrolarını onun kaideciliğine göre ayarlamalarında, Corneille'in, Racine'in vahdet kaidelerine uymalarında ve o devir seyircisinin bu çeşit tiyatroyu benimsemesinde ölçülü akılcılığın, yâni mâkul, akla yakın bir sanat anlayışının tezahürü vardır. Vahdet kaideleri *güzeranı mümkün hadiseleri* sahneye ve oyun süresine en akla yakın bir tarzda uymalarını sağlamak gayretindedir ; mevzularda sadelik, psikolojik dram, ihtiras ve his incelemeleri, karakter oyunları bundan doğmuştur. Boileau : "*Bir yerde, bir günde, bir tek olay, sonuna kadar tiyatroyu işgal efem.,*"¹³ derken, aklın kabul edebileceği ölçülü bir hakikat nâmına, konuşmuştur ; hayale ve gayritabii olana sahnede yer vermekten kaçınıldığı için vahdet kaidelerinde hakikati koruma endişesi mevcuttur.

Sonraları XIX. yüz yıl realizmi'nin önemli özelliklerinden birini teşkil edecek olan *realite* ile *realisme* (gerçek ile gerçekçilik meselesi) "*vrai*", "*vraisemblable*," meselesi olarak XVII. yüz yılda gene klasisizm'in ışığı altında incelenmiştir.

Vrai—hakikî, *vraisemblable*—hakikat olması mümkün olandır ; *verite* hakikat, tabiatın aklî anlamı karşılığıdır ; *vraisemblance* (hakikat olması mümkün olan şey, ihtimal dahilinde olan şey) ise hakikatin sanatta ifadesidir, yani hakikatin bir sanat şekli içinde meydana çıkmasıdır.

¹¹ Aimez done la raison, que toujours vos ecrits
Empruntent d'elle seule et leur lustre et leur prix (A. Poet. Chant I).

¹² "Que la nature soit votre etude unique., (Art_ Poetique, Ch. III).

¹³ "En un lieu, en un jour un seul fait accompli
Tienne jusqu'à la fin le théâtre rempli., (Art Poetique).

Bir piyes veya roman, malzemesini, hakikat olan hadiselerden ziyade, hakikat olması mümkün olan hadiselerden alır ; çünkü hakikî olaylarda tabii olan, kimseyi şaşırtmıyacak ve herkes tarafından kabul edilecek olaylar olduğu gibi, müstesna, garip, hatta inanılmıyacak olaylar da vardır ; bu fevkalâde olaylar bir eserin malzemesini teşkil ederse, ikna etmez. "Hakikat olması mümkün,, olaylarda ikna etmeyecek bir şey yoktur, bunlar fevkalâdelik arzeden, nadiren vuku bulan olaylar değildir ; klasiklere göre bir mevzu ne kadar sade olursa, o kadar hakikat olması mümkündür.

N. Kemal ise *"güzeran etmemişse bile, güzeranı imkân dahilinde olan bir vakayı... ihtimalata müteallik her türlü tafsilatıyla beraber tasvir etmek,, dediği zaman "hakikat,, ile "hakikat olması mümkün,, mefhumlarını ayrı ayrı anlamış değildir ; o sadece tabiat dışı olaylardan kaçınılmasını kâfi görmüştür ; "güzeranı imkân dahilinde,, demek, onun için klasiklerin kaideciliği ve ölçücülüğü dışında, tabiat dışı olmayan her şey demektir. Celâl mukaddemesinde verdiği iki tarif N. Kemal'in edebî temayüllerini daha iyi açıklar : *"Alelumum oyunların, mevzuu sırf hayali olur, yahut bir vak'ayi tarihiyeye isnad eder...,¹⁴**

"Müellif sırf hayali olan tertip mevzuunda hakikate müşabehet aramaktan başka hiç bir kayid ile mukayed olmadığı gibi...,¹⁵

N. Kemal'in hakikat dediği, tabiat harici olmayandır ; hayalinden geçen her şey olabilir : müstesna, fevkalâde, şaşırtıcı, çapraşık olaylar. Hayalî mevzuun hakikate uygun olabileceğini kabul edebilen N. Kemal, "Hakikat,, mefhumunu aklın eriştiği bir nihaî merhale olarak benimsemiş olsa gerek ; hayal aklın melekelerinden olduğuna göre, N. Kemal bir taraftan klasiklerin eriştiği merhaleyi aşmayarak bütün gerçeği insanın dışında aramayıp içinde arıyor, fakat onlardan farklı olarak romantiklerin anlayışına daha uygun bir şekilde hayalî bir âlemi sanat konusu olarak seçiyor ; bu suretle mücadele ettiği mistik bir vehemiyat dünyasından beslenen edebiyata ancak sübjektif ve romantiklerde olduğu gibi ütöplast, aslı olmayan başka bir vehemiyat dünyasını sanat konusu olarak seçmiş oluyor ; bunun için edebî fikirlerinde bu günün veya XIX. yüz yılı anlamında bir gerçekçiliği (*realisme*) bulamayız. Yukarıda söylediklerimizden de anlaşılacağı gibi "hayalî"den beslenen onun "hakikat,, mefhumunun gerçekle alâkası pek yoktur. Hayalî "gerçeğin,, tam zıddıdır : hayalî, hayal mahsulü olan şey, gerçekle alâkası olmayan demektir. Demek oluyor ki, realistlerin müşahade, natüraliste'lerin tecrübeye dayanan tip ve mevzuları, icadlarıyla, N. Kemal'in yukarıdaki tarifi kabili telif değildir. Diğer taraftan, romantiklerdeki "hayalî,, mefhumu ile Namık Kemal'deki bu mefhumu mukayeseye uzun uzadıya girişmeden, kısaca, diyebiliriz ki romantiklerdeki metafizik endişelere dayanan lirizmle de alâkası olmayan

¹⁴ Celâl Mukaddemesi, s. 58.

¹⁵ Aynı eser, s. 58-59.

N. Kemal, hayalî tip ve mevzularla romanesk edebiyat çerçevesi içinde kalmıştır. Bunun içindirki meselâ romanları yeni fakat sathi kaidelere uyan masallardır.

İntibah'ın ilk kısmı her ne kadar hakikate uygunluk bakımından edebiyatımızda elde edilmiş bir neticeyi temsil ediyorsa da, ikinci kısmı macera romanlarını hatırlatan bir çapraşıklık içinde, gerçekte ihtimali az olan olaylarla doludur ve burada gerçek zorlanmıştır.

İlk romanlarımız bu noksan görüşle kurulmuştur, hiç birinde, yanlışlar, maceralar, fevkalâde his ve olaylar eksik değildir ; bu da bizi macera romanına, *populiste*, hissî romana götürür ki, edebiyatımızı fransız tesirinin, ilerde izah etmeğe çalışacağım başka bir cereyanına bağlar.

Bu ayrılığa rağmen görülüyor ki, fransız klasisizmi nasıl gerçeği anlamağa ve ifade etmeğe doğru bir fikir merhalesine varmış bulunuyorsa, N. Kemal de yaşadığı devirde Osmanlı edebiyatında henüz hakim olan mistik ve iptidai bir dünya görüşüne karşı gerçeği sezme ve sezdirme için hakikat yolu ile bir fikir hamlesi yapmak istemiştir. N. Kemal fransız klasiklerinin tesirinde kalmamıştır, ancak, Rönesanstan sonra, orta çağ mistisizminden kurtulan garp dünyasında XVII. yüz yılı mütefekkir ve sanatkârı yeni hayat şartlarına göre kendine yol bulmak için ve o yeni hayatı ifade etmek için nasıl akıla ve onun ölçüsüyle tabiat ve hakikate yaklaşmak istemişse, osmanlı mütefekkiri de, iki asır gecikme ile hakikati ve onun ifade şekillerini aynı âletle, akılla ayarlamağa başlamıştır.

Bu ayrı devirlerin belki -sadece bu yönden mevcut olan benzerliğini, her iki devrin de insan aklını hiçe sayan mistik dünya görüşlerine karşı gelişen bir hamlesinde aramak gerekir.

Ancak, XVII. yüz yılda akılcılık müvazeneli bir ölçücülükten ileri gitmemiştir, halbuki, öyle zannediyorum ki, İrfan paşaya mektubunda "*Kaideten irfan ve vicdanın tercümanı müdrikât ve hissiyatı olmak lâzım gelen edebiyat...*",¹⁶ dediği zaman, veya "*Güzel yazmak güzel düşünmekten ve şiir ise vicdanın hissiyatı hafiyesine bir lisânı diğer vermektten ibaret olduğunu öğrendik*,"¹⁷ dediği zaman "*vicdanın hissiyat-ı hafiyesinden*", "*tercümanı müdrikât ve hissiyat*," dan N. Kemal'in kastettiği, Boileau'nun bahsettiği "Nature", "*bütün bütün tabiat ve hakikat'in haricinde olmayan*," olay ve duyguları kastetmekle yetinmiyor; "*Vicdanın hissiyatı*," sözleri açıklanacak olursa, N. Kemal'in başka, ve onu Boileau'dan daha ileriye götüren bir özelliği tesbit edilmiş olunur. "Vicdan," kelimesinin N. Kemal'de kullanılış tarzının bir izahını prof. Ali N. Tarlan şöyle yapar : "Vicdan kelimesinin bizde psikolojik mânâsından ziyade ahlakî mânâsı yayılmıştır. Bu mânâda vicdan içtimai ve ahlakî cepheye temayül eder.,"¹⁸

¹⁶ İrfan Paşa'ya Mektup, s. 17.

¹⁷ Aynı yer, s. 30.

¹⁸ A. N. Tarlan-Tanzimat Edebiyatında Hakikî müceddid, Tanzimat, s. 611, Maarif Matbaası, İstanbul, 1940-

XVII. yüz yıl akılcılığı Fransada sadece müvazeneli bir iç âlem ölçücülüğü iken, XVIII. yüz yılda cemiyeti ihtilâl kadar götürececek yılmak bilmeyen bir tenkit silahı olmuştur. İşte N. Kemal'in akılcılığı bir taraftan sistemsiz ve iptidâî bir tarzda da olsa özelliğinde, tabiat harici bir edebiyattan kaçınarak, mâkul olmak endişesiyle XVII. yüzyıla bağlanırken, bir taraftan da "vicdan,, mefhumunu sosyal manada anlayarak, cemiyet bünyesindeki inkilâp zihniyetine daha yakın olan XVIII. yüz yılın Economiste ve Encyclopediste'lerinin asî fikir özelliklerini taşır ; bundan başka, 1830 ve 1848 inkılâpları şuurlarda izler bırakmıştır, N. Kemal bu tarihî olaylar karşısında durumu ne olursa olsun, devrin adamıdır, yeni inkilâpların ve yeni teknik gelişmelerin getirdiği yeni mefhum ve gerçekler, edebiyatını ve düşüncesini yer yer aydınlatır.

Öğretim, matbaa ve gazetenin kudretini ve bunların hitap ettikleri daha geniş okurlar kitlesinin önemini, memleket bünyesindeki rolünü N. Kemal küçümsememiştir : *"Tabiidir ki bir kitap avamın rağbetine mazhar olursa çok sürülür. Avam ise kendi için yazılmayan kitabı anlamaz. Anlamayınca elbette rağbet etmez. İstidrat kabilinden olarak şurasını beyan edelim ki, birfenne dair olmamak şartıyla havas için kitap yazmak kadar dünyada abes şey yoktur. Diyebiliriz ki hoca Nasrettin merhumun bir gün vaaza çıkıp da cemaata "söyliyeceğimi bitirmişiniz ?, diye sorduktan sonra ve "biliriz,, cevabını aldıktan sonra "mademki biliyorsunuz niçin söyleyelim,, yollu ettiği hitap, havas için kitap yazanlara güzel bir nasihattir. Nergisiyi anlayabilecek bir adam mümkünmüdür ki istifâde edeceği mâlumatın zâten mustağni bulunmasın ? ,"*¹⁹ dediği gibi, Tahribi Harabatta da şöyle der : *"Bir güzel şey meydana geldiği vakit halk rağbet etmiyor mu ? bir milletin teveccühünü ve, verdiği bedel-i hizmeti hiçe tutalım da bâzı ekâbirin temayülâtı' heveskâranesini şiire ustâd-i şevk mi addedelim,,*²⁰ der.

İşte Fransız edebiyatından birazda bu düşüncenin verdiği istikamete göre ilham almıştır : *"Dumas Pere, zamanında en ziyade meşhur olmuş ve hattâ muasırlarının cümlesine tercih olunmuştur. Mazhar-ı kabul olmasına sebep de yazdığı şeylerin hem tatlı, hem parlak olmasıyla beraber, milletin çocuklarına varıncaya kadar hem manasını, hem zevkini anlayacak bir yolda bulunmasıdır,,*²¹

*"Avrupalılar roman yolunu o derece ileri götürmüşlerdir ki, bugün her müte-meddin milletin lisanında ahlâkça ve hatta bir dereceye kadar maarifçe istifâde olunacak binlerce hikâye bulunabilir. Hele içlerinde Walter Scott gibi, Charles Dickens gibi, Victor Hugo gibi, Alexandre Dumas gibi meşahirin bâzı hikâyeleri şu asrı medeniyete medarı mübahat olan âsârı muhalleleden addolunmaktadır. Şayanı ibrettir ki Victor Hugonun "Les Miserables,, unvanlı hikâyesi, daha telif olunurken dokuz lisana tercüme edilmiş ve fransızca birkaç defa, bir kaç şekilde tabolunduktan sonra, bir de büyücek kitaba resimli basılarak, yalnız bu nev'iden yüz elli bin nüsha satılmıştır.,"*²²

¹⁹ Bahar-ı Daniş, Mukaddeme, İstanbul, 1311, Ebüzziya Matbaası.

²⁰ Aynı eser s. 28.

²¹ Hamide Mektup, 3 Mart -1875. (Ebüzziya Matbaası, Birinci Baskı).

²² Celâl mukaddemesi, s. 17-19.

Görülüyor ki Fransanın iki asırda geçirdiği fikir ve estetik istihalelerin bâzı özelliklerini Namık Kemal'in edebiyat hakkında yazdıklarında sathi ve sistemsiz bir terkip halinde bulmak mümkün oluyor. Bu terkipin içinde iki asırlık mesafeyi kapatmak zorunun meydana koyduğu kısaltmaları ve noksanları gözden kaçırmak doğru değildir. Meselâ garblı romancılara dair sözlerinde göze çarpan bir nokta vardır : Dumas ile Hugo ve Dickens'i bir tutar ; Hugo, çok okunduğu için, hatta "Sefiller,, gibi romaniyle bile Dumas ile kıyas edilemez ; "Sefiller,,in edebî değeri bir yana, Hugonun bu esere vermek istediği manevî değer onu, "Les Trois Mousquetaires", "Vingt ans apres", "Monte Christo,, ile aynı seviyeden uzak tutar ; Namık Kemal burada Garbte en çok okunan romancıları edebî değerlerini birbirinden ayırmadan ileri sürmüştür ve onun gibi yazarlarımız uzun seneler, gerçek sanat ölçü ve değerlerinden habersiz olarak, geliş güzel, fransız romanlarından faydalanmaya çalışmışlardır. Meselâ 1308 senelerine doğru Serveti Fünûnda şöyle yazılara rastlıyoruz : *"Octave Feuillet, Alphonse Daudet, Maupassant, Dumas zade gibi gerek yeni gerek eski tarz romancılardan olan üdebanm resmini derci sahîfe etmiş idi ki bu adamlar hakikaten fransız edebiyatının mâbih il-îfihândır. Yazdıkları romanlar dahi en büyük durusu-hikmet yerine kaim olabilir. Osmanlı karilerinin derecei zevkleri henüz böyle neşriyatı cedideyi nail-i teşvik edecek dereceye gelmemiş olduğu için....v. s.,"*²³

*"..fikriyun sınıfında mevkii mümtazı Octave Feuillet ihraz etmiş idi, Octave Feuilletden sonra George Ohnet gösteriliyor ; vakıa bunların ikisi de fikriyun mesleğinde roman yazmaktaki mahareti mucizekâraneyi iraye ile iktidar-ı-fevkalâdelerini âleme tanıtmıştır....,"*²⁴

Hüseyin Cahid, Kavgalarım adlı kitabının mukaddemesinde gençlik hatıralarından şunları naklediyor : *"Zevkimiz tekemmül edince iptida George Ohnet'nin eserlerini okuduk. Sonra biraz daha fırladık Dumas Fils'i karıştırmağa başladık. Dumas Fils benim için Fransız edebiyatının en büyük üstadı idi. Onun romanları ekmeli asarı sanat idi.,"*

Namık Kemal'in, en çok okunan yazarı tutmakla "avam için—havas için,, meselesini esaslı bir şekilde ortaya komuş olmamasını, bu meselenin Fransada da muğlak bir şekil arzetmesinde aramalıdır ; zira, on dokuzuncu yüz yılda sanat ve edebiyat ile, çoğalmaya başlayan okurlar kitlesi arasındaki mesafe bir hayli açılıyordu. İhtilalden sonra öğretimin mecburî oluşu okurlar kitlesini genişletince, kültür imtiyazına sahip zümrelerin geleneğe dayanan sanat anlayışı, öz ve şekil bakımından, zevkini, hatta özelliğini henüz tam olarak idrâk etmemiş zümrelere hitap edemezdi. Bu keyfiyet bir taraftan sanatkârla geniş okuyucu kitlesi arasında bir mesafe açarken, diğer taraftan kültürünü, sanatını, zevkini henüz ifâde edememiş olan kitlelere mahsus, şekil ve öz bakımından hiçbir müeyyideye dayanmayan sahte bir edebiyat meydana getirilmişti. Bu edebiyatın sürümü

²³ Serveti fünun sayı 86, s. 122, 1308 Teşrinievvel.

²⁴ Serveti fünun sayı 7, s. 77, 1308.

çok olmakla beraber gerçekten halkın malı değildi, onun yeni okuma hamlesini istismar eden, gerçekten uzak, melodram ve his klişelerinden meydana gelmiş bir edebiyattı.

N. Kemal Hugo ile Dumas'yı bir tutarak bu iki çeşit edebiyatı tefrik etmemekle kalmaz, Fransada kendisinin de bulunduğu senelerde gelişmiş olan sanat cereyanlarından habersiz gibidir de. Avrupada romandan bahsederken, Balzac'ı, Flaubert'i, Zola'yı unutmaması sadece bir tesadüf olmasa gerek ; hele o devirde, Fransada o kadar çok okunmuş ve okunmakta olan Balzac ile Zolayı unutmaması izaha mühtaçtır. Bunu yapmaya çalışırken, N. Kemal'in hakiki realizme meselesi karşısında durumunu tespit etmiş olacağımı zannediyorum.

Bir taraftan avam için yazı yazmayı düşünürken, acaba neden N. Kemal Fransada ve Avrupada ün salmış, çığır açmış romancılar ve roman cereyanlarından kaçındı ve estetikleri avamdan ziyade havas'a hitap eden klasik ve romantiklere ilgi gösterdi ?

Vakıa 1880 senelerinde Fransada natüralizm ve hatta realizm inkişaf etmekle beraber bunlara karşı mevcut tepkiler N. Kemal'i bu mesleklere yaklaşmaktan çekindirmiş olabilir, fakat Fransada Romantiklere karşı tepki daha da evvel başlamıştır ve 1848 de muzaffer olmuştur ; 1830 ihtilalinin ertesini günlerinden itibaren, romantikler ilgisizlikle karşılaşmışlardır. Sainte-Beuve 1840 da "Restauration'un edebî cereyanı, Temmuz hükümet darbesi ve onu takip eden günlerde kırılıp dağıldığı zaman tam inkişaf halinde, gelişmesinin en verimli ve gayretlerinin en parlak devrinde idi,"²⁵ der; romantiklerin temmuz ihtilalinden evvelki emelleri ve sanat anlayışları bundan sonra değişmiştir. Edebî hâdiselerin siyasetin tesiri altında kalması derin ve devamlı neticeler meydana getirmiştir. Kendi hayat şartlarından ve zevklerinden vazgeçmemekle beraber, fikir adamları, yazarlar, artık cemiyette önemli bir rol oynamak istemişlerdir.

Fakat 1848 den itibaren realizme inkişaf etmiş, 1855 senelerine doğru artık tamamıyla kurulmuş, bir edebî meslek haline gelmiş, Sainte-Beuve ve Taine gibi kuvvetli taraftarlar kazanarak bir nazariyeye bile bağlanmıştır. Realistler metafizik endişelerden tamamıyla sıyrılmışlar, sadece müşahas dünyaya ilgi bağlamışlardır. 1860 dan itibaren realizme ilim ile çok sıkı bağlar tesis etmiştir, çünkü ilim de hayata yaklaşmıştır. 1859 da Darwin "*Origine des especes*," isimli kitabını neşretmiş, ve 1881 e kadar neşriyatını devam edecektir. Claude Bernard 1850 den beri tecrübelerini tekemmül ettirmiş, 1865 de *Introduction à l'étude de la medecine experimentale*'i neşretmiştir. Bu suretle hayat bilimlerinin diğer bilimler gibi tecrübeye, kanunlara bağlı oldukları belirmiştir. Hayata uzak olan bir edebiyatın artık ilgi çekmediğini bilen yeni nesiller ilmin metodunu ve neticelerini göz önünde

²⁵ "Le mouvement litteraire de la Restauration etait au plus plein de son developement et au plus brillant de son zele, quand il fut brisé et comme licencié par le coup d'fitat de Juillet et par les journées qui s'ensuivirent".

tutarak çalışmışlardır ; bunun için de birçok yazarlar, hayatı sadece müşahade ederek öğrenmenin kifayetsizliğini düşünerek tabiat ilimlerine, fizyolojiye, tıp kitaplarına baş vurmuşlardır.

Siyasî ve içtimaî sahada aynı tecrübeler ve aynı hâdiseler içinde yaşayan insanların eserlerinin yakın bir akrabalık taşıması tabiidir. İlme ve ictimai, siyasî gelişmelere dayanan felsefeciler, tarihçiler, kimyagerler, doktorlar, fizikçiler, sanatkârların yolunu çizmiştir. Fakat unutmamak lâzımdır ki, ne bu gelişmeler, ne realisme, ne Taine, ne Renan, ne de naturalistlerin edebî cereyanları münakaşasız kabul edilmemişlerdir. İkinci İmparatorluğun istibdadı, ve ondan örnek alarak inkirazından sonra devam eden muhafazakârların nüfuzu, Stendhal ve Balzac'dan beri inkişaf etmekte olan cereyanı durdurmak için bir hayli çalışmıştır, hatta Academie Française, Revue des deux Mondes daima muhafazakârları tutmuştur, evvelâ realiste sonra naturaliste romancılara hücum etmişler, ve onlara karşı Sandeau, Feuillet gibi bu gün için artık üçüncü, dördüncü derecede kalmış yazarları tutarak, diğerlerini, idealsizlik, güzelden anlamamak, ahlakca düşkün olmakla itham etmişlerdir ; yâni 1855 ile 1880 arasında Flaubert, Taine, Renan, Zola büyük ustalar mevkiini işgal etmekle beraber, efkârı umumiye, Feuillet, About, Fromantin'lerin hissî, romanesk romanlarıyla, gazetenin her gün ortaya sürdüğü Dumas, Eugene Sue, Paul Feval'in tefrika ve sergüzeşt romanlarını okuyordu. Üstatlar gene de sadece ileri görüşlü bir gençliğin azınlığına hitap etmekle iktifa ediyorlardı. Diğer taraftan, 70—71 mağlubiyeti fransız edebiyatı üzerinde tepkilerini derhal göstermiş ve edebî cereyanlar bir müddet bedbinlik, harp düşmanlığı, din düşmanlığı, dindarlık gibi çeşitli cereyanlar arasında bocalamıştır.

Fakat bütün bu bocalamalar, edebiyat cereyanını, eriştiği ilmî ve siyasî gelişmelere dayanan merhalesinden geri çeviremezdi ; bu bocalamalar, garb sanat âleminin geçirdiği bu buhran, belki de yeni bir düzenin zaruretini ifâde eden alâmetleri temsil ediyordu.

Yukarda kısaca hülâsa ettiğim²⁶ realisme'in Fransada edebiyat âleminde gelişmesinden de anlaşılacağı gibi, müşahade ve tecrübeye dayanan ilmî ve felsefî gelişmelerin ortaya koyduğu realisme ve onun estetiği ile XVII. yüz yılın sadece akla dayanarak bulunan hakikat mefhumunun, yâni Boileau'nun "*sevilen sadece hakikattir,*" diyerek, Descartes felsefesi ışığı altında savunduğu estetik arasındaki öz ve şekil bakımından yapılması lâzım gelen tefriki her iki estetik sistemin dayandığı fikir ve metod temellerinden mahrum olması yüzünden, N. Kemal'in edebî yazılarında bulamıyoruz. Esasen bir çok ilmî ve sosyal istihalelerden geçerek tekemmül etmiş bir cemiyetin içinde bulunduğu en ileri safhayı benimsemesi Tanzimat sonrası

²⁶ Bu kısım için bk : Martino, le Naturalisme français (Colin, 1938). Martino, le Parnasse et Symbolisme; Beuchat; Histoire du Naturalisme français, Bouvier : La Bataille realiste; R. Dumesnil : L'epoque Realiste et Naturaliste.

Osmanlı cemiyeti ve onun fikir ve sanat tezahürlerinden beklenemezdi. Politik bünyesi istibdadtan, fikir hayatı, şeriat, ülemâ ve medreseden henüz kurtulamamış, garbın ilmini değil de tekniğini zaruret halinde benimsemeğe çalışan bir cemiyet içinde olduğunu düşünürsek, N. Kemal'in de bu ikiliğin özelliğini taşıdığını hatırlarsak, edebî fikirlerinde, muasır bulunduğu Fransız edebiyatına neden yaklaşmadığını kavramış oluruz. *"...edebiyatı sahihe taraftarları... müdrikatı beşeriyeyi esasından harap edercesine edebiyat namına bir cihanı vehemiyatın vücuduna meydan verilmemesi arzuyu halisanesindedirler...."*, diyen N. Kemal, *"Hikmeti tecrübiye, ki cihanın şu gördüğümüz kemalat ve terakkiyatma her şeyden ziyade hizmet etmiştir, bu kadar fevaidi ile beraber bir iki asırdan beri her türlü hududu zirü zeber ederek fikirlerde ne kadar mutakadât, gönüllerde ne kadar hissiyat var ise cümlesini birer birer nazarı şek ve tetkik önüne çekmek şaibesinden masun olmamıştır."*

Tecrübe namına taharrü hakikatle meluf olanlarda ise aradıklarını maddiyat içinde bulmaya hasrı nazar etmiş bir takım eşhabi muahaze görülür ki dünyada lemsi ve müşahadesi na kabil her ne var ise mevhum veya madum tutmak isterler.,, diyerek kendi fikirleri ile de tezat halindedir ; yıkılmağa mahkûm mistik bir dünya görüşüne dayanan edebiyata karşı mücadele ederken müşahhasa ve tabiata giden yollardan sonuna kadar yürümeğe de pek razı değildir.

Kısaca denilebilir ki, N. Kemal, edebî fikirleriyle, *realisme* de değil, *realisme'e* giden yolda, *classique'lerin* akılcılık anlamı içinde bir ilk adım atmıştır.